

En kunskapsarena i takt med tiden

Kunskaps-cirkulation och cirkulationsmöjligheter för tyska frågor i radioprogrammet *OBS!* 1969–1972¹

Olof Bårtås

Lunds universitet

Artikeln anlägger ett kunskaphistoriskt perspektiv på radioprogrammet *OBS!* under åren 1969–1972. Genom att kombinera kvalitativa och kvantitativa metoder söker jag att karakterisera programmets sätt att fungera som kunskapsarena samt skapa förståelse för dess roll i den svenska offentligheten. Särskilt fokus läggs vid tyska frågor och de aktörer som möjliggjorde och dikterade villkoren för denna kunskaps-cirkulation.

Nyckelord: radio, kunskap, offentlighet, politik, litteratur, Tyskland, aktör

Inledning

Det enda program som jag står ut med är ”Obs”... en kör av skilda röster, idéer, information om vad som skrivs och diskuteras i andra länder.

Lars Norén, *En dramatikers dagbok 2005–2012*.

Den första april 1963 ser ett nytt radioprogram sitt första ljus.² Sändningen börjar 19:06 och inleds med en kortfattad presentation av programmet, dess struktur och de veckovisa sändningstiderna som gäller. Därefter övergår programledaren till en rapp redogörelse för dagens program: programmet ska

---

¹ I en tidigare version av uppsatsen ingick även ett avsnitt om amerikansk kunskaps-cirkulation.

² Tack Olof Åkerlund för tillgången till detta avsnitt.

inleda med ett möte med den danske filmmannen Klaus Rifbjerg, ”en arg ung man i Danmark” som betraktar Ingmar Bergman som ”trång, torr och ointressant”; efterföljande inslag är en intervju med Torsten Renqvist, en ”suggestiv, asketisk och dynamisk” konstnär som är aktuell med en utställning; programmet rundas av med en utläggning på temat ”biskopen som vill modernisera Gud” av journalisten Gunnar Fredriksson. Varje inslag ges ungefär fyra-fem minuter som används välavvägt; Rifbjerg utvecklar sin kritik mot Bergman, samt får möta mothugg huruvida han själv är så väsensskild från sin svenska kollega; Renqvist hinner både nämna psykoanalysen och Freud och opponera sig mot att han skulle vara en andlig konstnär; Fredriksson ger med småländsk stämning röst åt en brittisk debatt rörande hur, eller om, religionen måste anpassas till moderniteten och uttrycker tvivel mot en brittisk biskops försök att sekularisera Gud. Estetik, politik och religion varvas i fullspäckad kulturkvart; ingen tid ödslas.³

Det ovan beskrivna programmet, *OBS!* (även kallat *Kulturkvarten*), med sändning fem dagar i veckan, var först förlagt 19:06 men sköts allt eftersom fram till den mer vindstilla tiden 22:15. Ur radion strömmade vid detta klockslag spränglärda inslag, polemiska debatter, djup-lodande intervjuer, recensioner av nyutkommen litteratur och reportage från omvärlden. Syftet med *OBS!* var att ge en ”fyllig översikt” över kulturens aktualiteter och frontlinjer. Begreppet kultur tolkades i sin bredaste bemärkelse – inte bara konst, litteratur och kritik inbegreps, utan även, och kanske framförallt, politiska, sociala och vetenskapliga angelägenheter framhölls. En skara unga drivna journalister stod tillsammans med inbjudna akademiker och opinionsbildare för ett program som gav klara ekon från radions ursprungliga centrala funktioner: folkbildning och kunskapsförmedling. Men likväl gavs även utrymme för mer samtida idéer: samhällskritik och granskning.

Föreliggande artikel tar avstamp i det kunskapshistoriska fältet och syftar till att karaktärisera *OBS!* i egenskap av kunskapsarena – alltså vad som möjliggjorde respektive begränsade dess kunskaps-cirkulation. Genom att sätta kunskaps-cirkulationen i fokus syftar jag till att skapa förståelse för programmets roll i svensk 60- och 70-tals offentlighet.

Ett särskilt fokus kommer att läggas vid *OBS!* tyska tematik, d.v.s. hur programmet stod för tysk kunskaps-cirkulation i Sverige under samma period. Det är vida känt att svensk offentlighet tog starkt intryck av tysk kultur innan andra världskriget. Efter andra världskrigets slut ansågs den tyska kulturen

---

³ *OBS!* 1963-04-01.

nedsolkad av det som forskare talat om som ”nazistisk erfarenhet”. I praktiken kunde den tyska kulturen omöjligt bibehålla sin tidigare inflytelserika position i svensk offentlighet utan ersattes under efterkrigstiden av amerikansk kultur.⁴ Men 25 år senare, i och med 68-rörelsen och det tyska ”Vergangenheitsbewältigung”, hade den tyska kulturen fått en förändrad karaktär. Författare som Günter Grass och konstnärer som Anselm Kiefer gjorde upp med historien och inspirerade till politisk aktion.⁵ Mot bakgrund av detta ser jag det som ett av artikelns förlängda syften att, med *OBS!* som exempel, skapa förståelse för den roll som den tyska kulturen hade i svensk offentlighet 25 år efter krigsslutet.

OBS! i tidigare forskning

Radiohistoriens längre linjer finns i stort upptecknande – framförallt av det mediehistoriska forskningsprojektet *Etermedia i Sverige* som inleddes kring millennieskiftet – men undersökningar av mer avgränsad art saknas. Av detta skäl har *OBS!* av tidigare forskning behandlats i förbifarten eller använts som exempel på en övergripande trend eller fråga. Låt oss se till två av dessa exempel.

Dag Nordmark tecknar i *Finrummet och lekstugan: kultur- och underhållningsprogram i Svensk radio och TV* en historia om framväxten av de centrala institutionerna och kanalerna inom svensk etermedia. Nordmark ägnar ett par sidor åt *OBS!* i sitt översiktsverk. Nordmark beskriver *OBS!* som radions ”kanske viktigaste forum för tidens vänsterradikala kultur- och samhällsdebatt”.⁶ Detta, tillsammans med att programmet var ”programmatiskt uppkäftigt” och ägnade mycket utrymme åt debatt om samhällsfrågor, – imperialism, pressfrihet, ideologikritik m.m. –, har kommit att bli forskningens gängse bild av *OBS!*⁷ Bristen i Nordmarks arbete är dess schematiska och övergripande grepp. Det talas i svepande ordalag om en verksamhet som sände fem gånger i veckan sedan 1963; nyanser riskerar minst sagt att försummas.

Ett annat problem med undersökningen är dess källmaterial. I sin redogörelse utgår Nordmark endast från tidskriften *Röster i Radio och-TV* och den debatt som blossade upp i samband med att den konservativa tidskriften *Origo*

---

⁴ Östling, Johan, *Nazismens sensmoral: svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm (2008) s.212

⁵ Schildt, Axel & Siegfried, Detlef, *Deutsche Kulturgeschichte: die Bundesrepublik - 1945 bis zur Gegenwart*, (2009).

⁶ Nordmark, Dag, *Finrummet och lekstugan: kultur- och underhållningsprogram i svensk radio och TV*, Stockholm (1999), s.157.

⁷ *Ibid*, 157f.

publicerade en granskning av *OBS!* 1967.⁸ På samma sätt som krigshistorikerns konfliktfokus förblindrar denne för historiens vardag missar mediehistorikern som endast fokuserar på kulturdebatterna radioprogrammens reguljära sändningar. Styrkan i *Finrummet och Lekstugan* är, å andra sidan, de mer kontextualiserande dragen – förståelsen för *OBS!* i sin samtids mediala och politiska omvandlingar.

Två år efter *Finrummet och Lekstugan*, 2001, publicerar Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull *Spegla, granska tolka: aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*.

Genom att monografin placerar *OBS!* i traditionen av kritiskt granskande journalistik blir studien av programmet alltför snäv. Djerf-Pierre & Weibull spårar under 60-talet en förändrad journalistroll vars karaktär övergick från rapporterande till mer kritiskt granskande. Men utöver ramberättelsen tillförs ytterst lite om *OBS!*, och då mest kurios. Studien, som präglas av samma arbetsätt som Nordmark, bekräftar därmed den redan existerande bilden av *OBS!*.⁹

Denna artikels kunskaphistoriska ansats gör den mer mångsyftande än en rent mediehistorisk undersökning. Två andra kunskapslägen som jag ansluter mig till är för det första ett försök att förstå kunskaps-cirkulationen i svensk efterkrigstid och för det andra forskning rörande tysk kultur och svensk-tyska förbindelser.

Johan Östling står för merparten av försöken att studera den svenska offentligheten ur ett kunskaphistoriskt perspektiv – främst genom kunskapsarenor (tv-programmet *Fråga Lund* och Svenska Dagbladets *Understrecket*).¹⁰ Den tyskcentrerade forskningen som denna artikel skriver sig samman med är mer spretig. För denna har jag hämtat kontext i Axel Schildt och Detlef Siegfrieds övergripande verk *Deutsche Kulturgeschichte* som lägger vikt vid strukturella förändringsmönster och förutsättningar för kulturens omvandlingar. Likaså har en handfull svenska böcker rörande svensk-tyska relationer använts för att begripliggöra ”det tyskas” roll i Sverige; denna litteratur kommer att nämnas allt eftersom.

---

⁸ Se Nordmarks notapparater, *Ibid*, s.348.

⁹ Djerf Pierre, Monika & Weibull, Lennart, *Spegla, granska, tolka: aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm (2001) Se framförallt 176f.

¹⁰ Östling, Johan, ”Publiken: Fråga Lund och folkbildningen”, i Gunnar Broberg & David Dunér (red.), *Beredd till bådaderna: Lunds universitet och omvärlden*, Lund (2017); ”En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet”, i *Historisk tidskrift*, 140:1 (2020) [2020a].

Att sätta kunskap i fokus

En skillnad mellan föreliggande artikel och tidigare radiohistoriska studier är syftet att kunskaphistoriskt ringa in *OBS!*. Med en sådan teoretisk hemvist följer ett paket av begrepp där *kunskaps-cirkulation* står i fokus. Begreppet, som påpekat av vetenskapshistorikern James Secord – som myntade begreppet – riskerar dock att bli ett sorts ”meaningless buzzword”, en trendig omskrivning av något redan välkänt.¹¹ Därför kommer begreppet *kunskapsarena*, som ger konkretion till kunskaps-cirkulationens roll i samhället, stå i fokus. Låt mig förklara detta.

Cirkulationsbegreppet handlar om att kunskap måste studeras situationellt, i rörelse och som en historisk produkt. Nämda James Secord skrev 2004 en skarp kritik mot sina vetenskapshistoriska kollegor, vilka han menade var ”obsessed with novelty and the places in which novelty begins”.¹² Istället, menar Secord, bör forskare ta fasta på kunskapens sammanhang, publik och platser. Kunskap existerar inte blott i laboratorier eller universitet, utan den rör sig bortom dessa ramar och ut i samhället. I linje med detta har sofliga historiker argumenterat för att kunskaphistoria inte bör betraktas som en förlängning eller utveckling av vetenskapshistoria; studiet av kunskaps-cirkulation, inom ramen för kunskaphistoria, bör snarare vara en vidareutveckling av social, politisk och kulturell historia. Kunskaphistoriker bör studera hur kunskaps-cirkulation är pågående i och en del av ett samhälle, mellan människor, grupper och institutioner.¹³ Begreppet *samhällelig kunskaps-cirkulation*, föreslaget av lundahistorikerna Johan Östling och David Larsson Heidenblad, blir härvid relevant. Premissen är att ”kunskap bör studeras som ett samhällsfenomen.”¹⁴ Således bör kunskaps-cirkulationen förstås som strömmande genom, eller som en rörelse i, ett samhälle – en kultur, politik och social sfär.

Hur bör man gå tillväga för att studera samhällelig kunskaps-cirkulation? Hur, var och när cirkulerar kunskap? I Östlings och Larsson Heidenblads nämnda artikel föreslås ett ”system” som möjlig ingång till studiet av samhällelig kunskaps-cirkulation. Studier, menar de, kan rikta in sig på system och de

---

¹¹ Citerat ur Larsson Heidenblad, David & Östling, Johan, ”Cirkulation – ett kunskaphistoriskt nyckelbegrepp”, i *Historisk tidskrift* 2017:2.

¹² *Ibid*, s.662.

¹³ Dupré, Sven Dupré & Somsen, Geert, ”What is the History of Knowledge?”, *Journal for the History of Knowledge*, 2020:1; Sarasin, Philipp, ”Was ist Wissensgeschichte?”, ingår i *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*. 36:1 (2011)

¹⁴ Larsson Heidenblad & Östling, s.279f.

”specifika förutsättningarna för cirkulationer.”¹⁵ Hur dessa ”system” empiriskt kan undersökas i termer av samhällelig kunskaps-cirkulation har vidareutvecklats av Östling, som har lanserat begreppet *offentlig kunskapsarena* som syftar till att fånga hur en arena erbjuder möjligheter, och sätter gränser för, kunskaps-cirkulation samt fungerar som mötes- eller åskådningsplats.¹⁶ Ur detta följer att varje kunskapsarena har sina normer och begränsningar för kunskapens tillträde till arenan. Arenornas gränser kan sägas vaktas av ”gatekeepers” – aktörer – som bevakar, öppnar och sluter gränserna för kunskap; det är genom aktörer som kunskap flödar. Arena-begreppet, menar Östling, skapar förståelse för, och blottlägger, hur enskilda aktörer och deras intressen avtecknar sig i en mer omfattande cirkulation.¹⁷ Att ta fasta på ett aktörsperspektiv erbjuder ett utmärkt exempel på hur kunskap inte sprids enligt någon enkel diffusionsteori utan är underställd en mänsklig sfär av enskilda aktörers val. Följaktligen är det upp till varje forskare att vaska fram vad som begränsar och möjliggör kunskaps-cirkulation för varje specifik kunskapsarena.

En offentlig kunskapsarena utgör i förlängningen en konstitutiv del av en ”infrastructure of knowledge.” Infrastruktur ska fattas som ett mycket brett begrepp, något som kan förstås ”constituting the basic foundations for a society’s communication”.¹⁸ Kunskapsarenor, framförallt inom modern tid, bör därför betraktas som en integrerad del av offentligheten vilka lägger grund för den samhälleliga kunskaps-cirkulationen. Här sluter sig cirkeln: Secords inledande uppmaning till vetenskapshistoriker att studera kunskap i kommunikativa termer blir en självklar följd för kunskapshistorikern som tar utgångspunkt i en offentlig kunskapsarena.

Metoder för att studera rörlig kunskap

Istället för att som tidigare forskning utgå från kringliggande debatter om och omständigheter som kringgärdar *OBS!*, kommer jag undersöka ett urval av de program som sändes under de avgränsade åren. Metodologiskt vilar uppsatsen på två ben: ett kvantitativt och ett kvalitativt. De två metoderna svarar mot artikelns två syften, att dels ge en allmän karaktäristik av *OBS!* kunskaps-cirkulation, och dels kvalitativt studera den tyska kunskapens

---

¹⁵ Ibid, s.283.

¹⁶ Östling (2020a), s.119.

¹⁷ Ibid, s.120ff.

¹⁸ Johan Östling, “Circulation, Arenas and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks”, ingår i *History and Theory*: 59 (2020) [2020b], s.125

cirkulationsmöjligheter. Källmaterialet är transkriberade versioner av radiosändningarna. Transkriptionerna utfördes i samband med sändningarna och har därefter hamnat i Lunds universitetsbiblioteks arkiv.¹⁹

Den kvantitativa metoden bygger på ett urval av programmen. Vid varje statistisk undersökning behövs en urvalstrategi, en logik som eliminerar varje forskares godtyckliga urval.²⁰ För att tillämpa den kvantitativa metoden har jag valt att studera alla program i första månaden i varje kvartal (januari, april, juli, oktober) under min avgränsningsperiod (1969–1972). Sammantaget resulterade urvalet i 299 sändningar eller protokoll, med ett genomsnitt på 20 (19,93) sändningar per månad. Urvalet på 15 månader kan, menar jag, teckna en någorlunda representativ bild av vad som karaktäriserade *OBS!* under föreliggande år.²¹ De valda programmen har därefter sorterats in i fyra kategorier: kunskapens *form*, *aktör*, *ämnesområde* och *geografi*. De fyra kategorierna är valda dels med utgångspunkt i Johan Östling nämnda artikel om Under-strecket. Östling intresserar sig primärt för kunskapens *aktörer*, *form* och *ämnesområden* – kategorier som jag efterapar.²² Det finns klara poänger med att följa tidigare forskare i fotspåren, eftersom det möjliggör komparationer mellan kunskapsarenor och förenklar dialog. Vidare har jag valt att ytterligare göra en poäng av den geografiska dimensionen, eftersom tidigare forskning har framhållit *OBS!* omvärldsintresse.

Den kvalitativa metoden bygger på en genomgång av samtliga sändningar under undersökningsperioden. De som direkt eller indirekt berör Tyskland har valts ut och lästs närmre. Utifrån dessa sändningar har jag själv sållat fram mönster – ämnesområden, aktörer, kunskapsformer – och tecknat en bredare bild av den tyska kunskaps-cirkulationen. För att ytterligare betona aktörspektivet inleds det tyska avsnittet med några biografiska anmärkningar om kunskapsaktörerna som står i centrum.

---

¹⁹ Lunds universitetsbibliotek, Handskrifter & arkiv, ”Snabbprotokoll från *Obs! Kulturkvarten*”

²⁰ Barmark, Mimmi & Djurfeldt, Göran, *Statistisk verktyglåda 0: att förstå och förändra världen med siffror*, Lund, (2015). 88f.

²¹ En månad, januari 1969, fallit bort på grund av en ofullständig arkivsamling.

²² Östling (2020a).

Kunskapsirkulation i OBS! 1969–1972

Kunskapsirkulation i siffror

OBS! var 15 minuter långt och innehöll vanligen tre inslag. Ibland sammanhölls inslagen av ett tema men detta var på inget vis en nödvändighet. Programmet sändes fem dagar i veckan och det sista programmet i veckan – vilket inträffade antingen en fredag eller lördag – var ett ”special-*OBS!*”. Specialprogrammen lanserades som ett något mer ambitiöst program och kunde avhandla ett avgränsat tema med exempelvis en expertpanel som samtalade.²³

Det utan tvekan största ämnesområdet i *OBS!* är kategorin samhällsvetenskap och samhällsfrågor. Denna kategori upptar uppemot 80% av inslagen. Kännetecknande för inslagen är att de behandlar samtidens politiska, sociala och ekonomiska utmaningar. De har såväl kritiska som sakligt rapporterade ambitioner. Antingen pekar de mot vetenskapliga rön – en recension av en nyutkommen rapport eller facklitterär bok – eller rapporterar de om en händelse eller ett aktuellt samhällsproblem. Men det är inte heller ovanligt att dessa två ambitioner varvas t.ex. så att en sociologisk studie belyser en samhällsfråga.

Ämnesområdet på en andraplats är humaniora, som inbegriper ca 19 % av inslagen. Dominerande inom humaniora är historia och facklitteratur, medan konst, teater och teologi är mer frånvarande. Den moderna historien står i fokus och i linje med tidens historievetenskap ligger tyngdpunkten på socialhistoria och politisk historia – helt i enlighet med programmets samhällsvetenskapliga inriktning. Historiebruket syftar därmed till att förklara samtiden – en sorts historiekunskap som förklarar samtidens problem. Litteratur som ”estetisk kultur” är i mångt och mycket frånvarande. I de få fall litteratur förekommer är det i fråga om politiska författare eller böcker med samhällskritiska undertoner.²⁴ Detta stämmer tämligen väl överens med Nordmarks anmärkning på att skönlitteratur primärt förekom ”med hänvisning till verkens ideologiska kvaliteter och mer sällan till deras estetiska särdrag.”²⁵ Endast när konsten

---

²³ Om special-obs sänds på fredag eller lördag varierar under undersökningsperioden. Special-Obs! sänds på lördagar från periodens början till oktober 1970 då fredagen tar över Special-Obs! Denna period pågår sedan till september 1971, där dagarna skiftas. Kort därpå, omkring december 1971/ januari 1972 kommer fredagsinslaget tillbaka, och så fortsätter programsändningarna undersökningsperioden.

²⁴ De är medvetna om detta och säger själva i ett avsnitt som handlar om Strindberg: ” av dagens kulturkvart ägnar vi för ovanlighetens skull åt kultur, i begreppets snäva bemärkelse av estetisk kultur.”. Ur *OBS!*, 1972-01-20

²⁵ Nordmark (1999) s.157.

förmådde att kritisera och utvärdera samtiden eller historien ansågs den vara lämplig för *OBS!*.

Den nästintill frånvarande ämneskategorin naturvetenskap inbegriper endast tio inslag. Omkring en procent av urvalsgruppen behandlar b.l.a. zoologi, biologi och etologi. Men även dessa ämnen är inte helt fränkopplade människans sociala liv; exempelvis diskuteras, i ett inslag, skillnader mellan schimpanser och människors beteendemönster och kapacitet till social samvaro.²⁶ Naturvetenskapen blir således förklaringsmodell för att förstå en social eller samhällelig fråga.

Det är framförallt journalister och skribenter som bidrar till *OBS!* kunskaps-cirkulation. Sammanfattat utgör de omkring 45% av aktörerna. Det bör dock anmärkas att dessa inte exklusivt sysselsatte sig med ”nyheter”, utan snarare som flitiga debattörer och recensenter – Herbert Söderström och Staffan Hildebrand är två typexempel. Med tanke på *OBS!* utformning stod nyhetsrapporterna bara för en del av helheten. Akademiker står för 116 aktörer (13 %). Dock vill jag delvis reservera mig i denna fråga eftersom endast de som uttryckligen benämnts som docenter, professorer eller forskare har inräknats i denna kategori. Övriga universitets-utbildade eller med icke-omnämnda akademiska titlar torde vara betydligt fler. Opinionsbildare och aktörer med uttalat politisk bakgrund utgör knappt 13 procent av aktörerna. Utrikesjournalister omfattar cirka 12 procent och slutligen finns en kategori för ”övriga aktörer”. Detta är en tämligen brokig kategori som omsluter präster, konstnärer, skönlitterära författare, militärer, ämbetsman m.fl. Omkring 8 % av aktörerna har hamnat i en egen, obestämd kategori. Denna har utgjorts av aktörer vars yrken inte har uppgivits eller varit omöjliga att placera.

Tidigare forskning har framhållit *OBS!* omvärldsintresse som karaktäriserande för dess verksamhet.²⁷ Denna artikels resultat pekar dock åt ett annat håll: en fjärdedel (189 inslag) av inslagen behandlade Sverige, samtidigt som inslagen om Europa uppgår till 56 %. I Europa, bör det påpekas, är Sovjetunionen inräknat. Därefter följer Nordamerika med 16 %. Kanada är dock frånvarande; alla inslag kan mer eller mindre härröras till USA. Tätt därefter följer Afrika på 6,5 % och Asien på omkring 5%. Slutligen ådrar sig Oceanien minst uppmärksamhet, på omkring 1 %. Den något omaka kategorin ”världsfrågan” upptar dock en viktig roll. I denna kategori, omkring 9%, räknas angelägenheter eller frågor som

---

²⁶ För detta specifika exempel, se *OBS!* 1969-10-22.

²⁷ Djerf-Pierre & Weibull (2001), s. 176, Nordmark (1999), s.157, 202.

omöjligtvis kunnat knytas till en plats. Kategorin har brukats när teman som "U-land" förekommer.

Som radioprogram är *OBS!* en muntlig kunskapsarena vilken till skillnad mot t.ex. bokförlag eller tidskrifter möjliggör att flera röster och åsikter samtidigt kan brytas mot varandra. Samtal, intervjuer och debatter upptar en inte oviktig andel: 15,5 %. Att åsikter och aktörer möts på detta sätt öppnar inte endast upp för intervjuer utan även för polemiska debatter och skjutjärnsjournalistik. Detta överensstämmer med den historia som Nordmark har påvisat: att programmet gav mycket utrymme åt debatt, liksom att det var "programmatiskt uppkäftigt".²⁸

Mot detta kan en annan historia framhållas: *OBS!* som arena för en mycket omfattande bokcirkulation. Nästan 40% av inslagen är recensioner, anmälningar eller presentationer av böcker, rapporter eller tidskrifter. Skillnaden mellan en recension, anmälning eller presentation är emellertid inte helt klar. Jag uppfattar att skillnaden delvis bottnar i vad inslagen lägger tonvikt vid; presentationer och anmälningar är allmänt hållna redogörelser medan recensioner har mer granskande ambitioner. Debattinlägg upptar 23 % och nyhetsgranskningar eller rapporteringar upptar omkring 21 %. Slutligen finns en övrig kategori på 12 inslag (1,6%) som på olika sätt avviker från de ovan angivna kategorierna; de är exempelvis uppläsningar av en bok eller teateruppföranden.

Att *OBS!* hade en samhällstillvänd karaktär kan bekräftas av resultatet ovan. Intresset sträckte sig emellertid bortom Sveriges gränser, framförallt mot Europa och USA. Med detta bör "tredje världen" som intresseområde delvis tonas ner mot bakgrund av tidigare forskning. Journalister gick i bräschen för stora delar av kunskapscirkulationen. Utrikeskorrespondenter bör uppfattas som en viktig komponent för programmets omvärldsintresse. Antalet kvinnor som deltog finns ej i siffror, men utifrån mitt material kan jag konstatera att de är frånvarande i stor utsträckning. Mot bakgrund av tidigare forsknings betoning på "polemiska debatter" bör det slutligen ändå understrykas att dag-till-dag rapporteringen till stor del bestod av bok-recensioner och nyheter.

Tysk kunskaps-cirkulation

Följande avsnitt syftar till att öka förståelsen av en mer avgränsad kunskaps-cirkulation: nämligen en tysk sådan. Analysen fokuserar på vad som möjliggjorde denna kunskaps-cirkulation och studerar därför aktörernas urval

---

²⁸ Nordmark (1999) s.157.

och gränssättningar i egenskap av "gatekeepers". Vilka tyska teman och kunskapsformer valde aktörerna att lyfta fram?

Tysklandbevakare

Thomas von Vegesack är en portalgestalt för att förstå *OBS!* cirkulation av tysk kultur, och framförallt tysk litteratur. Thomas von Vegesack beskrivs av *OBS!* som "vårt lands kanske största kännare av tyskspråkig skönlitteratur",²⁹ och var under undersökningsperioden förläggare vid Norstedts förlag. Han skulle senare bli ordförande för svenska PEN-förbundet (1978–87) och därefter ordförande för Internationella PEN-klubbens kommitté för fängslade författare (1987–93).³⁰ von Vegesack var en viktig aktör för förbindelser mellan den tyska och den svenska kulturen under efterkrigsåren. Tillsammans med Gustav Korlén bidrog han till att Gruppe 47 deltog i en författarträff i Sigtuna 1964.³¹ Under undersökningsperioden var han placerad i Tyskland, oftast i Berlin. von Vegesack figurerar sporadiskt under studieperiodens tidiga del, men från och med hösten 1971 börjar han på allvar ta plats på arenan, och med sig har han den tyska litteraturen.³² von Vegesack är som flitigast under 1972, då han bidrar med en tredjedel av *OBS!* tyska inslag, vilka samtliga på ett eller annat sätt handlar om litteratur. Hans genomför ett flertal intervjuer med tyska förläggare, författare och representanter från bl.a. författarförbundet. Intervjuerna kan vara i egen form eller insprängda och del av en rapport. Bland prominenta tyskar som intervjuades av von Vegesack märks författarna Heinrich Böll, Herman Kant, Hans Magnus Enzberger, författarförbundets ordförande Dieter Lattman och förläggaren Klaus Wagenbach.

Utöver förläggaren i Tyskland finns en samling i Sverige verkande journalister som bidrar till den tyska kunskaps-cirkulationen. Lars Storléer, Laszlo Hátori, Folke Schimanski och delvis Alvar Asterdal står tillsammans för merparten av de tyska inslagen. Aktörerna är till skillnad från von Vegesack, aktiva över hela studieperioden.

---

²⁹ *OBS!* 1972-01-29

³⁰ För mer om detta se von Vegesack, Thomas, *Dagarna med PEN: en pennfäktares minnen 1971–2001*, Svenska PEN (2011)

³¹ För en redogörelse av detta, se Packalén, Sture, *Günter Grass: Författare och provokatör*, Stockholm (2020), s.91–94.

³² Det första inslaget jag har hittat är dock 25 juni 1969, så någon form av nätverk mellan *OBS!* och von Vegesack borde ha funnits. Se *OBS!* 1969-06-25

Lars Storléers biografiska bakgrund är tämligen sparsam. Vid sidan av *OBS!* figurerade Storléer som Understreckt-skribent ett fåtal gånger. I dessa presenteras han som en ”norsk skriftställare” eller frilansskribent. I de tre ”streckarna” som Storléer författar under åren kring undersökningsperioden skriver han om såväl norsk och västtysk teater som kulturens förutsättningar efter Pragvåren.³³ Hans intressen sammanfaller med von Vegesacks.³⁴

Lazslo Hámori rapporterar som något av en allätare av tysk politik. Han intresserar sig för delningsfrågan, samhällsvetenskaplig forskning, skoldebatt, liksom västtysk valkampanj och historia.³⁵ Hámori var en flitig skribent av ett antal ”streckare” under undersökningsperioden vilka låter oss få en viss insikt i dennes intresse för Östeuropa och Sovjetunionen.³⁶

Folke Schimanski hade kommit till Sverige från Tyskland med de vita bussarna 1945, gjorde karriär som klassisk journalist och skrev flera fackböcker. Han arbetade på Sveriges Radio, FN:s biståndskontor och Riksdagens utredningstjänst. Utöver detta skrev han även ett flertal böcker om politik och historia – inte minst om Tyskland.³⁷ I *OBS!* fokuserade Schimanski endast på politik med intresse för ekonomisk politik och östtyska problemområden.³⁸

Alvar Alsterdal var journalist och författare. I en dödsruna över Alsterdal 1991 beskrivs det välfunnet att han var en ”europeisk kulturförmedlare” som ”flitigt [medverkade] i svenska medier, bland annat med regelbundna inslag i *OBS! Kulturkvarten* om olika aspekter på den europeiska kulturen.”³⁹ Inom ramen för denna undersökning återkommer Alsterdal bara ett fåtal gånger i anknytning till Tyskland. Bland annat håller han ett samtal – som analyseras nedan – med den norske journalisten Jahn Otto Johansen på temat ”Berlin och DDR tio år efter muren”.⁴⁰ Dock skulle jag tro att en undersökning som sträckt sig längre framåt i tiden, in i 80-talet, hade haft mer material av Alsterdal.

---

³³ SvD, 1969-09-20; 1968-05-27; 1973-08-09.

³⁴ Kunskapsarkiv om Frankfurtskolan har utelämnats i undersökningen. Men för vidare undersökning, se: *OBS!* 1969-04-22; 1969-08-07; 1969-08-30; 1970-01-21; 1970-04-22; 1971-02-02; 1971-07-07.

³⁵ Exempel: *OBS!* 1969-04-21; 1969-04-24; 1969-08-07; 1969-11-05; 1970-07-15

³⁶ SvD: 1968-10-14; 1969-05-23; 1970-07-27; 1971-01-26; 1972-03-01; 1972-05-19.

³⁷ Se podcasten *Överlevarna*: #84, Folke Schimanski.

³⁸ *OBS!* 1970-01-08; 1970-01-28; 1970-03-11; 1970-10-27; 1971-01-15; 1971-05-06; 1971-11-11; 1972-08-28; 1972-08-30; 1972-10-19.

³⁹ SvD, 1991-02-16.

⁴⁰ *OBS!* 1971-08-13.

En politisk och politiserad litteratur

Tyskland var, som redan nämnts, ett kluvet land under föreliggande åren, och det politiska klimatet fick inte oväntat följder för litteraturen. 1959 hölls en författarkonferens i Bitterfeld, beläget i dåvarande DDR. Under konferensen framlades utopiska idéer om framtidens socialistiska litteratur: idén var att upplösa, eller övervinna, skillnaden mellan konst och liv samt mellan konstnär och folk. Genom "Der Bitterwelder Weg" skulle författarnas samhälls-engagemang bli reellt och deras isolering från omvärlden brytas. Följderna av den östtyska kulturpolitiken – bl.a. genom initiativ som Bitterfeld-konferensen – blev att DDR-författarna behövde beakta, eller förhålla sig till, sin läsande publik i större utsträckning än sina västtyska kollegor som kunde fokusera på den *konstnärliga* formen; den östtyska litteraturens funktion, dikterad av DDR-ledningens intressen, var att förändra läsaren och fostra den socialistiska människan.⁴¹ Parallellt utvecklade de västtyska författarna nya radikala idéer. I centrum för den nya andan stod Gruppe 47, en löst sammanhållen författargrupp som förde in politik i litteraturen. Axel Schildt påtalar denna politisering av den västtyska litteraturen under 60-talet.⁴²

Hur cirkulerar litteratur över gränser? Litteraturkritik är en given kunskapsform för böckers cirkulationsmöjligheter; genom dagstidningar och andra offentliga arenor recenserar litteratur som därigenom presenteras för nya publik. *OBS!* var däremot inte en given arena för denna kunskapsform. Endast åtta recensioner av tysk litteratur framfördes under de undersökta åren. I dessa recensioner presenterades en relativt homogen skara stora namn (män) som alla tillhörde Gruppe 47; Günter Grass, Martin Walser, Peter Handke och Hans Magnus Enzensberger. Till dessa kan även journalisten Günter Wallraff och den östtyske författaren Herman Kant läggas. Samtliga författare uppvisar en samhällstillvändhet och en politisk ådra i sin litteratur – något som står i centrum för *OBS!* rapportering. Lazslo Hámori inleder sin recension av Günter Grass roman *Über das Selbstverständliche* med att karaktärisera författaren som "en av de bästa som finns i Tyskland. Hans romaner utmärker sig för skarp samhällskritik, riktad mot både det förflutna och den nuvarande tyska verkligheten."⁴³ Även von Vegesack upprepar andemeningen av Hámoris ord när han recenserar Grass 1972.⁴⁴ I Lars Storléers recension av Martin Walsers *Die*

---

⁴¹ Schildt, Axel & Siegfried, Detlef (2009) s.232.

⁴² Ibid, s.310-315.

⁴³ *OBS!* 1969-08-27.

⁴⁴ *OBS!* 1972-08-30.

Gallistische Krankheit väcks tankar om den allmänna politiseringen av västtysk litteratur under 1960-talet och vad detta fick för följder.⁴⁵ Herman Kants reseskildring av Stockholm – *Im Stockholm* – får i mångt och mycket exemplifiera en östtysks syn på det svenska socialdemokratiska samhället.⁴⁶

I den mån litteraturkritik utövas i *OBS!* handlar det i hög grad om böckernas – och lika mycket, författarnas – politiska eller ideologiska relevans. Cirkulationen av litteraturen stämmer således väl överens med Nordmarks anmärkning på att skönlitteratur primärt förekom ”med hänvisning till verkens ideologiska kvaliteter och mer sällan till deras estetiska särdrag.”⁴⁷ Alternativt, med Djerf-Pierres ord: en samhällskritik utifrån kulturens perspektiv.⁴⁸ Den västtyska litteraturen – Gruppe 47 – lämpade sig väl för detta intresse; 1960-talets politisering av den västtyska litteraturen strider inte mot, utan överensstämmer i stort med *OBS!* vilja att betrakta litteratur ur ett politiskt relevansperspektiv.⁴⁹

Medan recensioner var tämligen ovanliga i *OBS!* var nyhetsinslag en mer återkommande kunskapsform. Inom denna kunskapsform framtonar delvis ett annat tema: litteraturens och författarnas villkor. De östtyska respektive västtyska författarna stod rimligtvis inför olika utmaningar, något som delvis tematiseras av *OBS!* Låt oss inleda med de östtyska författarna. Tio år efter Bitterfelt-konferensen, den 21 juli, konstaterar Alvar Asterdal att ”Östtyskland har visat, att det mycket väl går att förena ett decentraliserat s.k. nytt ekonomiskt system med diktatur över kulturlivet”. Asterdals rapportering om det östtyska kulturlivet redogörs i samband med att författaren Christina Wolf, samma år, publicerat en ny bok – *Nachdenken über Christa T.* – och fick möta kritik för att den inte tillräckligt uppfyllde kriterierna för ”socialistisk litteratur”. I samband med denna kritik ser Asterdal dystert på situationen för den östtyska litteraturens villkor.⁵⁰ Drygt ett år senare anar Lars Storléer en tendens till avspänning inom den östtyska kulturdebatten. Avspänningen tycker han sig förnimma i samband med att den partitrogna Helmut Baiert – ”regimens

---

⁴⁵ *OBS!* 1972-07-03.

⁴⁶ *OBS!* 1972-01-13 2.

⁴⁷ Nordmark (1999) s.157.

⁴⁸ Djerf-Pierre & Weibull (2001) s.177.

⁴⁹ Ett undantag kan finnas. *OBS!* 1972-08-23. Det är en recension av Peter Handkes dokumentärroman *Der kurze Brief zum Langen Abschied*. I denna parafraiserar Storléer på Bölls uttalande om att det under 60-talet kom att utvecklas två författargrupper: ”de professionella skrikhalsarna” och ”språkproducenter”. Handkes språkintresse står i centrum för recensionen.

⁵⁰ *OBS!* 1969-07-21.

favoritförfattare” – höll ett kritiskt föredrag mot DDR-konstens banalitet och undermåliga estetiska värden.⁵¹ Utvecklingen följdes upp och bekräftades av von Vegesacks redan nämnda recension av Herman Kants *Das Impressum*.⁵² Utöver dessa tre inlägg är det glest med inlägg om DDR-litteraturens villkor, trots att det borde varit brännhett material för *OBS!*.

Vid sidan av de östtyska författarnas utmaningar pågår regelbundna rapporteringar om de västtyska författarnas villkor, både ur ekonomiska och politisk-estetiska perspektiv. Ett återkommande tema är den fackliga organiseringen av författare.⁵³ 1969 grundades ”Verband Deutscher Schriftsteller” med Dieter Lattman som organisationens ordförande. Bara några veckor därpå inleds *OBS!* bevakning av ämnet. Cirkulationen möjliggörs av Storléers insatser. Storléer menar att organiseringen bör betraktas som ett svar på en förändrad litterär och medial offentlighet. Storléer framhåller, speciellt i ett avsnitt, pocketboken, bibliotekstjänster och radio- och tv-stationerna som förändrade omständigheter som uppställer utmaningar för författares ekonomiska villkor; gentemot radio- tv-stationerna ”har författarna hittills varit nästan rättslösa”.⁵⁴ Utöver Storléer rapporter har von Vegesack har en roll i denna tematik. Von Vegesack intervjuar både Dieter Lattman och Günter Wallraff, vilka båda talar till fackföreningens fördel. Wallraff menar att ”en anslutning till fackföreningarna kan för författarnas vidkommande innebära en brytning av social isolering.”⁵⁵

Det kan finnas skäl att sätta denna enskilda aktör, Thomas von Vegesack, i eget ljus. von Vegesack sätter samtalsformen i fokus, tidvis kan man få intrycket av att hela den tyska kultureliten talar i *OBS!*. Von Vegesacks intresseområde är framförallt litteraturens villkor: tillsammans med Günter Wallraff diskuteras det fria ordet; von Vegesack samtalar om försäljningsciffror, förlagsverksamhet och litteraturens revolutionära kraft med förläggaren Klaus Wagenbach – ”västtysklands Bo Cavefors”; i dialog med författarna Hans Magnus Enzberger, och Stephan Hermlin försöker von Vegesack förstå det nya grundfördragets förändrade villkor för kulturella samarbeten mellan DDR och Förbundsrepubliken; i mötet med historikern Golo Mann samtalas det om

---

⁵¹ *OBS!* 1970-10-27.

⁵² *OBS!* 1972-03-28.

⁵³ Sammanlagt kan följande avsnitt räknas: *OBS!* 1969-06-25; 1970-12-01; 1971-03-10; 1971-07-07; 1972-04-17; 1972-08-16; 1972-11-20; 1972-11-28; 1972-12-18.

⁵⁴ *OBS!* 1971-03-10.

⁵⁵ *OBS!* 1971-04-17. Översättningen är av *OBS!*.

fenomenet en ”best-seller”.⁵⁶ von Vegesack blir intressant eftersom han upprättar en kommunikationsled mellan *OBS!* och de tyska intellektuella. Analyserna och problemformuleringarna kommer således inte bara från en svensk horisont, utan det tyska perspektivet får träda fram och åtminstone delvis – genom von Vegesack – diktera villkoren för cirkulationsmöjligheterna.

Ur ett biografiskt perspektiv kan vi ana von Vegesacks kommande PEN-uppdrag i hans *OBS!*-inlägg. Intresset blir tydligast genom Vegesacks bevakning av författaren Heinrich Böll. 1971 väljs Heinrich Böll till PEN-ordförande i Dublin och Nordstedt-förläggaren är på plats och intervjuar för *OBS!* räkning. Deras samtal kretsar kring hur fler författare och röster skulle kunna komma till tals i den litterära offentligheten. Böll framhåller att PEN-klubben behöver få tydligare internationell prägel och inkludera både Sovjetunionens och den ”tredje världens” författare. Böll tror, ”rent principiellt”, på ”bilaterala eller trilaterala möten”.⁵⁷ Ett halvår senare håller von Vegesack sitt enda debattinlägg i *OBS!*, och i detta försvarar han Bölls ställningstaganden för Baader-Meinhof-ligans rättighet att yttra sig fritt. von Vegesack rapporterar att, i samband med Bölls ställningstaganden, har denne mött hot och hat från landets högerradikala. I debattinlägget finns en insprängd intervju med Wallraff som ger sin bild av spektaklet.⁵⁸ Dessa två inlägg går helt i linje med det PEN-engagemang som von Vegesack kommer att inleda 1978; dessa teman – det fria ordet, författarens aktiva roll i samhället och litteraturens politik – står i centrum både 1972 och sex år senare.

OBS! intresse för den tyska litteraturen kan sammanfattas under två teman: en litteratur med politisk potential – genom bl.a. samhällsgranskning – och en litteratur som är del av och påverkas av samtidens förvecklingar. Cirkulationsmöjligheterna sker dels genom litteraturkritik, och dels genom nyhetsrapporteringar samt genom von Vegesacks intervjuer med tyska personligheter. Det finns ett stort intresse för litteraturens villkor, för vilket von Vegesack blir en viktig så kallad gatekeeper. Hans egna intresseområden

---

⁵⁶ I nämnd ordning: *OBS!* 1972-03-7; 1970-12-01; 1972-11-28; 1971-10-27. Lägg därtill intervjuer med Hermant Kant (*OBS!* 1972-03-28), Dieter Lattman, Angelica Mechtel och Günter Wallraff (*OBS!* 1972-04-17).

⁵⁷ *OBS!* 1971-09-22. I samband med intervjun presenteras även Bölls utkomna roman *Gruppenbild mit dame*.

⁵⁸ *OBS!* 1972-03-07. Debattinlägget bemöts omkring en vecka senare av journalisten Alex Milits, som påpekar att svårigheten för ”ett kort *OBS!*-inlägg [att] ge hela sanningen. Det må därför vara Thomas von Vegesack tillåtet att informera lyssnarna om den halva sanning, som han personligen känner till.” von Vegesack replikerar i samma avsnitt.

avtecknar sig tydligt såväl i vilken kunskap som cirkulerar, som i hur cirkulationen sker.

Gränsland: Tysklandsfrågan och DDR-problemet

Under åren som föregick 1972 pågick framtagningen av ett nytt samarbete mellan DDR och Förbundsrepubliken. Begreppet *Tysklandsfrågan* syftar till de gränsdragnings- och legitimitetsproblem som uppstod i samband med klyvningen av Tyskland. Förbundsrepubliken sade sig under 1950- och 60-talet ensamt företräda det sanna Tyskland; de hävdade ett *Alleinvertretungsanspruch* för den tyska nationen. I och med Willy Brandts ”die neue Ostpolitik” lättades delvis spänningen mellan de två tyska nationerna. Grundfördraget som kom trädde i kraft 1972 är ett resultat av detta.⁵⁹

Någon politikens motsvarighet till von Vegesacks omvärldsrapporteringar har *OBS!* emellertid inte. Några enstaka gånger rapporterar utrikeskorrespondenterna Katarina Larsson (Köln), Vera Leiser och Bo Isaksson (Bonn), men tillfällena är inte fler än fem och utgör ingen obruten tråd i *OBS!* bevakning.⁶⁰ Istället är *OBS!* beroende av egna medarbetare och inbjudna gäster för att skapa förståelse för Tyskland. Detta gör att Tysklandsfrågan får en mindre koherent bevakning än den tyska litteraturen

Låt oss inleda med några samtal som fördes på *OBS!*. På Berlinmurens tioårsdag sänds ett specialavsnitt med journalisterna Alvar Alsterdal och Jahn Otto Johansen, vilka presenteras som ”bekanta östeuropa-expert”. I samtalet utvärderas de tio åren som har passerat, samt lyfts frågor om vilka utmaningar som Tyskland – både DDR och Förbundsrepubliken – står inför. Politiska och sociala, men framförallt ekonomiska frågor står i fokus för diskussionen. Johansen är imponerad av DDR:s ekonomi, medan Alsterdal är mindre imponerad av det ”östtyska undret”, och framhåller att detta medfört att DDR befinner sig på ett ”stenålderstadiet” vad gäller humanistisk forskning.⁶¹ Ett annat exempel på samtal är en diskussion mellan Folke Schimanski och Ingrid Lundgren. Samtalet, som även detta är ett helavsnitt, sänds i samband med att ett förhandlingssamtal ska äga rum mellan DDR och Förbundsrepubliken. Peter

---

⁵⁹ Almgren, Birgitta, *Inte bara Stasi-: relationer Sverige-DDR 1949–1990*, Stockholm (2009) s.42–45; Seiler Brylla, Charlotta, *Den beväpnade freden: språk och politik i det delade Tyskland*, Stockholm (2020) s.56–58.

⁶⁰ Katarina Larsson medverkar *OBS!* 1969-03-19; 1969-08-07; 1970-03-03. Vera Leiser och Bo Isaksson: *OBS!* 1969-07-07 respektive 1971-02-02.

⁶¹ *OBS!* 1971-08-13.

Werner, programmets ledare, menar att ett skäl till diskussion om det östtyska samhället är, eftersom: ”vi kanske vet ganska litet om hur och hur detta har utvecklats på senare år.” Samtalet präglas av ett ömsesidigt frågande och talande kring utbildningsväsendet i DDR, och hur det reflekterar, eller kan spegla, det östtyska samhället i sin helhet. Enligt de inblandade kan den teknologiska och ekonomiska prägel som utbildningssystemet har, exemplifiera det östtyska samhällets riktning och ideal.⁶²

De ovan beskrivna samtalen är intressanta eftersom de går stick i stäv med den tidigare forskningens bild av *OBS!*-samtalens tonläge och vilja att skapa debatt mellan de medverkande aktörerna.⁶³ Samtalsformen i fallet ovan tycks i första hand syfta till att utvärdera och skapa förståelse för en samhällsfråga. Aktörerna i samtalen har olika kunskaper och talar med varandra, inte som motparter, utan som jämlikar i ett samtal som liknar seminariet snarare än debattsidan. Dessa två samtalsformer är givetvis inte uteslutande av varandra, men att fler tonlägen och syften med samtalen existerade i *OBS!* bör framhållas.

Vid sidan av samtalen spelar nyhetsinslag en stor roll för den tyska kunskaps-cirkulationen i *OBS!*. Det är relevant att påpeka, att dessa redogörelser vanligen tar sina utgångspunkter i böcker eller rapporter, som i sin tur får blir ansatser varifrån aktörerna försöker begripliggöra de tyska samhällena. Bland annat förekommer återkommande inslag på teman som ”opinionsundersökningar i Väst-tyskland”, ”en undersökning om den västtyska ungdomens politiska attityder” eller ”ungdomen i Östtyskland”. Samtliga av dessa utgår från aktuella opinions- eller attitydundersökningar publicerade antingen i stora tyska tidskrifter som *Der Spiegel* eller tyska rapporter av sociologisk och vetenskaplig art.⁶⁴

Vidare till cirkulationen av böcker i *OBS!*. De böcker som cirkulerar är primärt fack- debatt- och rapportlitteratur härrörande från Tyskland. I de utspridda recensionerna tonar ett mönster fram: på ett tydligt sätt gör sig aktörernas egna intresseområden tillkänna. Folke Schimanski recenserar litteratur om ekonomisk politik och om livsvillkoren i DDR.⁶⁵ En symptomatisk bok som recenserar här är Hildegard Baumgarts bok *Briefe aus der DDR*, i vilken Baumgart öppet presenterar brev från sina vänner, skickade från DDR från 1946 till publiceringsdatum. Syftet blir här att ge insyn i vardagens DDR.⁶⁶ De enstaka

---

⁶² *OBS!* 1970-05-20.

⁶³ Se Nordmark (1999); Djerf-Pierre (2001).

⁶⁴ *OBS!* 1969-04-24; 1969-07-28; 1969-08-27; 1970-09-28; 1971-02-02.

⁶⁵ *OBS!* 1970-01-08; 1970-01-28; 1970-03-01; 1970-10-27; 1971-01-16.

⁶⁶ *OBS!* 1971-11-11.

recensioner som Alsterdal utför går i linje med den bok som han publicerade 1969. Böckerna behandlar flyktingar, exiltyskar och judarnas situation.⁶⁷ Ett exempel är en recension av Barbara Grunnert Bronnens bok *Ich bin Bürger der DDR und Lebe in der Bundesrepublik*. Det är fråga om en bok där personer i åldern 25-38 år med erfarenhet av att vara DDR-flykting i Förbunds-republiken intervjuats som skildrats av författaren Grunnert Bronnen. Ett annat exempel är en bok som Alsterdal recenserar skriven av författaren Bernt Engelmans *Deutsche ohne Juden*. Boken behandlar judarnas roll för den tyska offentligheten och forskningen. I boken drivs tesen att avsaknaden av judar, efter förintelsen, lett till att landet har utarmats.⁶⁸ Laszlo Hámori recenserar böcker om samtidspolitik och delningsfrågan. Bland annat recenserar Willy Brandts egen bok om den västtyska valkampanjen.⁶⁹

OBS! följde på inget vis dag till dag-rapporteringen av Tysklandsfrågan – den uppgiften kan tänkas ha varit andra radio- och mediekanaleters. Djuplodande samtal hölls, i dessa var aktörernas ”expertkunskaper” viktiga förutsättningar för kunskaps-cirkulationen. Annars cirkulerade, i linje med den kvantitativa undersökningens resultat, texter, böcker, rapporter, etc. Böckerna kom från Tyskland och kunde antingen syfta till att exemplifiera något eller i sig vara källa till kunskap om den rådande tyska situationen.

Slutsatser

Vad för sorts roll hade *OBS!* i den svenska offentligheten och vad karaktäriserade dess kunskaps-cirkulation? Annorlunda, och mer teoretiskt uttryckt: vad för sorts roll fyllde *OBS!* i den svenska ”infrastructure of knowledge”. I linje med tidigare forskning hade *OBS!* en samhällstillvänd karaktär. Programmet placerade sig i händelsernas mitt och möjliggjorde kunskaps-cirkulation i ämnen som rörde samtidens politiska, sociala och ekonomiska frågor. Med detta följde att naturvetenskap eller en estetisk konstsyn var frånvarande. Det är symptomatiskt att, i de fall litteratur eller naturvetenskap förekom, diskuterades det – helt i linje med Nordmarks angivna bild – med hänvisning till dess samhällsaktualitet eller politiska relevans; den tyska litteraturen är ett bra exempel på detta. Här kan en tydlig gräns dras för vilken kunskap som omöjliggjordes från att göra inträde i *OBS!*.

---

⁶⁷ *OBS!* 1970-08-06; 1970-08-10; 1972-07-14.

⁶⁸ *OBS!* 1970-08-10.

⁶⁹ *OBS!* 1969-08-07; 1969-11-05.

Tidigare forskning har framhållit *OBS!* som ett forum för samtidens vänsterradikala debattörer. Att debatter fördes kan bekräftas, men en mycket omfattande cirkulation av böcker pekar i ytterligare en riktning: att skapa förståelse för samhällsfenomen i samtiden; imperialism, krig, rasism m.m. För att identifiera dessa potentiellt mer folkbildande aspekter av *OBS!* verksamhet har den kunskapshistoriska analysramen varit viktig. Dessutom bör tilläggas att den framträdande roll som ”tredje världen-bevakare” som tidigare forskning tillskrivit *OBS!* av delvis bör tonas ned till förmån för europeiska och amerikanska angelägenheter.

Det var framförallt journalister som deltog i kunscaps-cirkulationen, men utrikes-korrespondenter, debattörer och akademiker utgör viktiga delar i kunscaps-cirkulationen. Men i fråga om aktörerna, vill jag i kommande undersökningar efterlysa forskning som anlägger ett genusperspektiv på *OBS!* aktörer. *OBS!* var en mansdominerad kunscapsarena i likhet med en arena som Under-strecket. Utan siffror att stödja påståendet med, kan jag föreställa mig att andelen kvinnor är ungefär densamma som i Under-strecket, enligt Östling ungefär 6-7 procent.⁷⁰ Frånvaron är ändå notabel eftersom *OBS!* hade en progressivare anda än vad Understrecket hade. Å andra sidan var svensk offentlighet under föreliggande år en manlig värld oavsett intresseområden.⁷¹ Men här behövs kompletterande studier.

Den tematiska analysen kan i stort bekräfta, men även fördjupa förståelsen för, den kvantitativa undersökningens bild av *OBS!*. Den tyska kunscaps-cirkulationen möjliggjordes av en mindre grupp aktörer, vilkas intressen var styrande för cirkulationen. *OBS!* hade ett intresse för den tyska samhällstillvända litteraturen, men en begränsning var att arenan inte var ett givet forum för litteraturkritik; kunskap rörande den tyska litteraturen letade sig in till *OBS!* genom andra kunscapsformer. Framförallt bör Lars Storléer och von Vegesack förstås som viktiga ”gatekeepers” för cirkulationen av frågor om litteraturens villkor. von Vegesack är ett utmärkt exempel av hur en enskild aktör kan vara tongivande för en kunscapsarena: von Vegesacks intresse för litteraturpolitiska frågor gjorde att detta blev en regelbunden tematik i *OBS!*. Likaså möjliggjorde han för en i grunden kvalitativt annorlunda kunscaps-cirkulation än den som var möjlig från Malmös studio; medan Storléer läste om det nya fackförbundet intervjuade von Vegesack dess frontfigurer.

---

⁷⁰ Östling (2020a) s.108.

⁷¹ Ibid, s.107f.

Frånvaron av en aktör som von Vegesack som bevakar "Tysklandsfrågan" gjorde att temat fick en mindre sammanhållen bevakning. *OBS!* intresse för politik kan väl illustreras av samtalet mellan Alvar Alsterdal och Jahn Otto Johansen, ett samtal som var en utvärdering av de senaste tio åren. Fokus låg på relationer mellan DDR och Förbundsrepubliken. Det var, så att säga, kalla kriget snarare än andra världskriget och dess "nazistiska erfarenhet" som stod i fokus. Kanske påskyndade *OBS!* uttalade intresse för samtiden en kulturell normalisering i förhållandet till det delade Tyskland. Tillsammans med det tämligen stora intresset för den tyska litteraturen kan vi ana att den tyska kulturen hade antagit en förändrad position i den svenska offentligheten. Samtidigt utgör *OBS!* bara ett utsnitt av en större svensk offentlighet. För ett tyngre svar krävs fler studier som prövar denna tes.

Infrastrukturer och *OBS!* i offentligheten

Vidare finns det skäl att reflektera något kring det teoretiska ramverket. En kunskapsarena är, som teorin påtalar, en del av en "infrastructure of knowledge" som möjliggör för kommunikation och kunskaps-cirkulation i samhället. *OBS!* utgör således ett utsnitt av en svensk offentlighet under föreliggande år. Samtidigt är det en förutsättning för arenornas samhälleliga kunskaps-cirkulation att de har egna välfungerande infrastrukturer som sätter dem i kontakt med den omvärld de ska diskutera; ett regelbundet flöde av aktörer, en avgränsning vad gäller intresseområden och en uppsättning kunskapsformer är nödvändigheter för att en arena ska fodra för kunskaps-cirkulation. Ett alternativt sätt att formulera frågeställningarna för denna artikel är: -Vilken infrastruktur hade *OBS!* för att möjliggöra för tysk kunskaps-cirkulation? Ett mer diskursivt tillvägagångsätt – exempelvis en undersökning av "bilden av Tyskland" – hade inte kunnat teckna den infrastruktur och de kommunikationslänkar som *OBS!* utgjorde mellan svensk offentlighet och omvärlden.

Aktörerna och deras intressen ligger till stor del grund för vad som möjliggjorde för *OBS!* kunskaps-cirkulation. Utifrån detta kan det argumenteras för att en aktör inte bara är en röst eller uppläsare av innehåll, utan i sig en del av en infrastruktur som på ett unikt sätt möjliggör för kunskaps-cirkulationen. Detta exemplifieras väl av Thomas von Vegesack, som inte bara var en kunnig litteraturvetare, utan vars nätverk och delaktighet i kulturvärlden tillät en i grunden unik form av kunskaps-cirkulation. De samtal som förs med Günter Wallraff, Klaus Wagenbach m.fl. hade inte kunnat utföras med samma regelbundenhet från Malmö.

Mot sammanfattningarna av en uppsats av detta slag kan man fråga sig om *OBS!* är en historia karakteriserat av ”ett flöde skilda röster, idéer, information”, som Norén kommenterar, eller om det är en sammanhållen arena, med tydliga gränsdragningar och visioner om vad den ska innehålla. Häremellan råder ett spänningsläge, såväl teoretiskt som praktiskt. Ett problem med den tidigare *OBS!*-forskningen är att den alltför ofta har behandlat programmet som en enhetlig röst. Detta tillvägagångsätt missar en konstitutiv del av programmets funktion som en kunskapsarena: att varva och tillåta en mångfald av röster. Genom att studera *OBS!* som en kunskapsarena kan forskare förklara förekomsten av en enskild politisk röst utan att behöva karakterisera *OBS!* som en enkelriktad kanal. I detta avseende är kanske Lars Norén närmare sanningen än Dag Nordmark.

Epilog: dolda historier och framåtblickar

[...] jag känner för att höra på Obs medan du ligger med mig för att ta vara på tiden – kan du inte flytta radion till nattduksbordet apropå det?

Martina, ur *Maken*, Gun-Britt Sandström, 1976

Martina i *Maken* ger oss en inblick i en vardag med *OBS!*. Denna artikel har skrivit historien om röster som strömmar genom *OBS!* – men varthän? Lyssnarnas historia är ännu oskriven och är, ur ett kunskaphistoriskt perspektiv, likaså relevant; hur kunskapen cirkulerade vidare ut i samhället återstår att undersöka. Förmodligen, såsom vi kan ana i Martinas citat, fyllde radiokanalen andra syften än den ursprungliga avsiktens. Helt ovanligt var det nog inte att lyssnare av *OBS!* befann sig i grönsakslandet, i köket eller i sängen, med eller utan sällskap.

För några år sedan stod *OBS!* inför något som omtalades som ett dödshot. Journalisten Björn Af Kleen ställde sig frågan: ”Är ’Obs’ klickkulturens första dödsoffer?”, efter att programmet skulle omstruktureras då det ej befunnits ”tillräckligt tongivande i den dagliga debatten”.⁷² I och med detta väcks frågor om offentlighetens omvandlingar hur *OBS!* har överlevt de utmaningar som journalistiken ställts inför under 1900- och 2000-talet. Under efterkrigstiden hade radion monopol på ”den talade rösten” som medieform. Idag, däremot, med podcasten, har den muntliga kunskapsförmedlingen gjort ett återinträde till

---

⁷² Expressen 2013-11-15.

offentligheten. Vad innebär detta för den samhälleliga kunskapsirkulationen? Kunskapshistoriska blickar bakåt i tiden kan, om inte ge enkla svar åt samtiden så åtminstone erbjuda orientering och fingervisningar om vad som har lett oss till dagens situation.⁷³

---

⁷³ Frågan om medielandskapets omvandlingar och den muntliga kunskapsformens återkomst i relation till OBS! har jag diskuterat i essän "OBS! - ett radioprogram i sin samtid", i Smålandsposten 2021-11-13.